ՏԱՎՈՒՇԻ ՄԱՐԶԻ ՊԱՏՄԱԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Մարզկենտրոնը
ք. Իջևան

Տարածաշրջանները
Իջևան
Դիլիջան
Նոյեմբերյան
Տավուշ

Քաղաքները՝
Իջևան
Դիլիջան
Բերդ
Նոյեմբերյան
Այրում

Տարածքը	2 704 քառ.կմ
Հայաստանի Հանրապետության տարածքում մարզի տարածքի տեսակարար կշիռը, %	9.1
Համայնքներ, 2020 թ. տարեսկզբի դրությամբ	24
Քաղաքներ	5
Գյուղեր	60✧
Բնակչության թվաքանակը 2020թ. տարեսկզբի դրությամբ	121.5 հազ.մարդ
այդ թվում՝	
քաղաքային	51.4 հազ.մարդ
գյուղական	70.1 հազ.մարդ
Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ընդհանուր թվաքանակում մարզի բնակչության թվաքանակի տեսակարար կշիռը 2019թ., %	4.1
Քաղաքային բնակչության թվաքանակի տեսակարար կշիռը 2019թ., %	42.3
Գյուղատնտեսական նշանակության հողեր	110 700.4 հա
այդ թվում՝ վարելահողեր	25 579.2 հա

Տավուշի մարզը գտնվում է Հայաստանի Հանրապեության տարածքի հյուսիս-արևելյան հատվածում: Մարզը հարավ-արևելքում և հարավում սահմանակից է Գեղարքունիքի և Կոտայքի մարզերին, արևմուտքում՝ Լոռու մարզին և պետական սահմանով՝ Վրաստանին, հյուսիսում և արևելքում՝ Ադրբեջանին:

Մարզի կենտրոնով դեպի հյուսիս-արևելք հոսում է Աղստև գետը: Ծովի մակարդակին ամենամոտ կետը (Հայաստանի Հանրապեության ռելիեֆի ամենացածր կետը) գտնվում է Դեբեդավան գյուղի մոտ՝390 մ, ամենաբարձր կետը Միափորի լեռնաշղթայի Մուրղուզ լեռն է՝ 2 993 մ:

Տավուշի մարզը տարածվում է Փոքր Կովկասի լեռնաշղթաների արտաքին շարի վրա (Վիրահայոց, Գուգարաց և Միափորի լեռներ): Գտնվում է Հայաստանի Հանրապեության չափավոր խոնավ տարածաշրջանում: Արևափայլքի տարեկան տևողությունը 1 900 -2 100 ժամ է, անարև օրերի թիվը՝ 65: Ամառները լինում են տաք, ձմեռները՝ մեղմ: Գետերը պատկանում են Կասպից ծովի (Կուր գետի) ավազանին և սնվում են հալոցքային, ստորերկրյա և անձրևային

ջրերից: Բնական լիճը՝ Դիլիջանի մոտ գտնվող Պարզ լիճն է: Այստեղ են գտնվում Ջողազի, Հախումի, Տավուշի, Այգեձորի և Իջևանի արհեստական ջրամբարները:

Մարզի ընդհանուր մակերեսի 40.3%-ը զբաղեցնում են խառն անտառները, որոնք աչքի են ընկնում բուսական և կենդանական աշխարհի բազմազանությամբ: Բնության նախաստեղծ վիճակի պահպանության, առավել հարստացման և տեղական պայմաններում նոր տեսակների ստացման նպատակով Աղստևի ավազանում ստեղծված են Դիլիջանի պետական արգելոցը և Իջևանի անտառային այգին: Մարզի և հատկապես Աղստևի հովտի բնակլիմայական պայմանները (մեղմ կլիմա, թթվածնով հարուստ լեռնային մաքուր օդ, հանքային բուժիչ ջրեր, անտառներ, դեղաբույսերով հարուստ լեռնաշխարհ) չափազանց նպաստավոր են բնակչության հանգստի կազմակերպման, առողջության վերականգնման և միջազգային տուրիզմի զարգացման համար:

Իջևան քաղաքից 7 կմ հեռավորության վրա գտնվող Ենոքավան գյուղի վարչական տարածքի (ծովի մակերևույթից 1 370 մ բարձրությամբ) 7 հա տարածության վրա գործում է Հայաստանում նախադեպը չունեցող էքստրիմի և զվարճանքների պարկը, որտեղ տարեցտարի ավելանում են ակտիվ հանգստի տեսակները, ինչպես նաև ջրային սպորտաձևերը: Այցելուների թվաքանակի աճը վկայում է, որ այն ուշագրավ է դարձել նաև արտերկրից ժամանող զբոսաշրջիկների համար և կխթանի էկոտուրիզմի զարգացումը երկրում:

Մարզը համեմատաբար աղքատ է օգտակար հանածոներով: Արդյունաբերական նշանակություն ունեն բենտոնիտային կավը, կրաքարերը, վիմագրական քարը, դոլոմիտը, ֆելզիտը: Աղստև գետի հովիտը հարուստ է հանքային ջրերով, որտեղ կազմակերպված է դրանց արտադրությունը:

Մարզի կենտրոնով է անցնում Հյուսիսային Կովկաս–Թբիլիսի-Երևան գազատարը: Մարզով ձգվում են 146 կմ միջպետական, 253 կմ հանրապետական նշանակության ճանապարհներ: Աղստևի ձորով է անցնում Իջևան-Հրազդան երկաթուղու 70 կմ-ոց հատվածը (ներկայում չի գործում): Հյուսիսային սահմանի երկայնքով, Դեբեդի ափով անցնում է Երևան-Թբիլիսի երկաթուղու 7 կմ-ոց հատվածը:

Մարզի 47 բնակավայրեր սահմանամերձ են Ադրբեջանին և ունեն ռազմավարական կարևոր նշանակություն՝ մշտապես կրելով պատերազմական իրադարձությունների հետևանքներ: Դրանով է պայմանավորված նաև այդ բնակավայրերի մեծ մասի քիչ բնակեցվածությունն ու տնտեսապես թույլ զարգացվածությունը:

2019թ.-ին Տավուշի մարզի տնտեսության հիմնական հատվածների տեսակարար կշիռները Հայաստանի Հանրապետության համապատասխան ոլորտների ընդհանուր ծավալում կազմել են.

- արդյունաբերություն՝ 1.5%,
- գյուղատնտեսություն՝ 4.4%,
- շինարարություն՝ 3.8%,
- մանրածախ առևտուր՝ 2.4%,
- ծառայություններ՝ 1.0%:

Մարզը հանրապետության վառ արտահայտված գյուղատնտեսական շրջաններից է: Անասնաբուծության մեջ առաջատար ճյուղեր են համարվում խոշոր եղջերավոր անասնաբուծությունն ու խոզաբուծությունը, իսկ բուսաբուծության մեջ՝ հացահատիկային մշակաբույսերի մշակությունն ու խաղողագործությունը: Վերջին տարիներին իրագործված բազմաթիվ խթանող գյուղատնտեսական ծրագրերի շնորհիվ մեծ զարգացում է ապրում պտղաբուծությունը, ինչով մարզը նախկինում մեծ համբավ է վայելել: Տարեցտարի զարգացում է ապրում նաև մեղվաբուծությունը:

Մարզի տնտեսության առաջատար ճյուղը մշակող արդյունաբերությունն է: Առավել գերակշռող են սննդի արդյունաբերությունը և փայտամշակումը: Մարզում արտադրվող արդյունաբերական արտադրանքից արտաքին շուկա են հանվում գինիներ, պահածոներ, հանքային ջուր, քարե և փայտե, վերջերս նաև տեքստիլ արտադրատեսակներ:

Բեռնաուղևորափոխադրումները մարզում իրականացվում են ավտոմոբիլային տրանսպորտով:

Մարզկենտրոն Իջևան քաղաքը (2020թ. տարեսկզբին՝ 20.3 հազ. բնակիչ) գտնվում է Երևանից 133 կմ հեռավորության վրա: Մարզի հյուսիս-արևելյան հատվածի վարչական, արդյունաբերական, կրթամշակութային կենտրոնն է և տրանսպորտային հանգույցը: Քաղաքի արդյունաբերության հիմնական ուղղությունը մշակող արդյունաբերությունն է (մասնավորա-պես՝սննդամթերքի և գինու արտադրությունը)։ Իջևան քաղաքի գորգերը նախկինում շատ մրցունակ են եղել ներքին և արտաքին շուկաներում, սակայն վերջին տարիներին այդ գործունեությամբ գրեթե չեն զբաղվում: Աստիճանաբար նվազում է ապրում նաև փայտամշակումը ։

Դիլիջան քաղաքի (2020թ. տարեսկզբին՝17.3 հազ. մարդ) հեռավորությունը Երևանից 99 կմ է: Քաղաքի արդյունաբերության հիմնական ուղղությունը մշակող արդյունաբերությունն է, որի մեջ առանձնանում է սննդամթերքի և խմիչքների արտադրությունը: Լայն ճանաչում է ստացել «Դիլիջան Ֆրոլովա» հանքային ջուրը: 2014թ. սեպտեմբերից գործում է «Դիլիջան ինտերնեյշնլ սքուլ օֆ Արմենիա» միջազգային դպրոցը, իսկ 2013թ. սեպտեմբերից՝ «Այբ» դպրոցների ընտանիքին պատկանող Դիլիջանի կենտրոնական դպրոցը:

Քաղաքի ճարտարապետական տեսքին առանձնակի վայելչություն է տալիս Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի մասնաճյուղն իր օժանդակ կառույցներով:

Ներկայում մեծ աշխատանքներ են տարվում բնակչության հանգստի կազմակերպման, առողջության վերականգնման և միջազգային զբոսաշրջության զարգացման ոլորտում քաղաքի երբեմնի ունեցած համբավի վերականգնման ուղղությամբ:

Նոյեմբերյան քաղաքի (2020թ. տարեսկզբին՝4.5 հազ. մարդ) հեռավորությունը Երևանից 187 կմ է: Քաղաքի տնտեսական կյանքում էական դեր ունի գյուղատնտեսությունը, որի հիմնական ուղղությունն անասնաբուծությունն ու դաշտավարությունն է: Վերջին տարիներին մեծ զարգացում է ապրում նաև քարի արտադրությունը:

Այրում քաղաքի (2020թ. տարեսկզբին՝ 1.8 հազ. բնակիչ) հեռավորությունը Երևանից 206 կմ է: Այն կայարանամերձ քաղաք է, բնակչության հիմնական զբաղմունքը մանրածախ առևտուրն է:

Վերջին տարիներին Նոյեմբերյանի տարածքում լայն թափով զարգանում է պտղաբուծությունը, հատկապես՝ դեղձի այգիների հիմնումը, ինչը կնպաստի Այրումի պահածոների գործարանի վերագործարկմանը:

Բերդ քաղաքի (2020թ. տարեսկզբին՝ 7.5 հազ. բնակիչ) հեռավորությունը Երևանից 202 կմ է: Քաղաքի տնտեսական կյանքում գերակշռողը բազմաճյուղ գյուղատնտեսությունն է, որի մեջ առանձնանում են խոշոր և մանր եղջերավոր անասնաբուծությունն ու դաշտավարությունը: Քաղաքի տնտեսական զարգացման գործում մեծ նշանակություն ունի վերջերս գործարկված տեքստիլ արտադրության կազմակերպությունը, որը նաև սահմանապահ բնակավայրերի բնակչության զբաղվածության և միգրացիոն արտահոսքի կանխման խնդիրներ է լուծում:

ՏԱՎՈՒՇԻ ՄԱՐԶԻ ՄՇՏԱԿԱՆ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՍԵՌԱՏԱՐԻՔԱՅԻՆ ԲՈՒՐԳԸ,

2020թ. հունվարի 1-ի դրությամբ

%

տղամարդ – 57 424 **տարիք** **կին – 64 051**

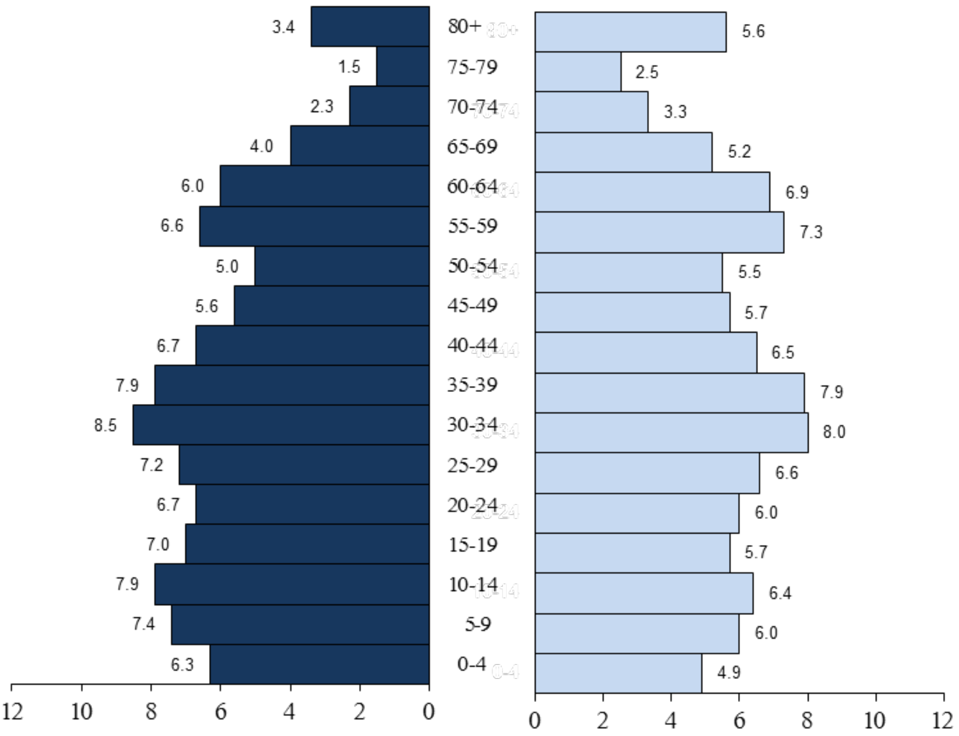

ՄԱՆՐԱԾԱԽ ԱՌԵՎՏՐԻ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐ

	Քանակը				
	2015	2016	2017	2018	2019
Մանրածախ առևտրի օբյեկտներ, ընդամենը	1 145	1 161	1 232	1 297	1 430
այդ թվում՝					
խանութներ	848	874	985	1 054	1 220
կրպակներ	252	240	196	189	159
գյուղատնտեսական արտադրանքի շուկաներ	1	1	1	1	1
սպառողական ապրանքների շուկաներ	1	1	1	1	1
առևտրի այլ օբյեկտներ	43	45	49	52	49

ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

	Քանակը				
	2015	2016	2017	2018	2019
Պետական նախադպրոցական	59	58	63	64	66
Պետական հանրակրթական	81	81	81	81	81
Ոչ պետական հանրակրթական	1	1	1	1	1
Երաժշտական, արվեստի, գեղարվեստի դպրոցներ, մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոններ	19	18	18	17	17
Պետական նախնական մասնագիտական (արհեստագործական) ուսումնական[1]	3	3	3	3	2
Պետական միջին մասնագիտական ուսումնական	6	6	6	6	6
Պետական բարձրագույն ուսումնական հաստատության մասնաճյուղ	2	2	2	2	2

[1] Ներառյալ այն միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատությունները, որոնք իրականացնում են նախնական (արհեստագործական) ծրագիր:

ՔԱՂԱՔՆԵՐ

Անվանումը	Մշտական բնակչության թվաքանակը 2020թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, մարդ[1]
Իջևան	20 293
Դիլիջան	17 295
Բերդ	7 478
Նոյեմբերյան	4 514
Այրում	1 815

ԳՅՈՒՂԵՐ

	Անվանումը	Մշտական բնակչության թվաքանակը 2020թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, մարդ[2]
Իջևանի տարածաշրջան		
1	Ազատամուտ	2 807
2	Ակնաղբյուր	504
3	Աճարկուտ	166
4	Այգեհովիտ	3 198
5	Կայան	304
6	Աչաջուր	4 152
7	Բերքաբեր	356
8	Գանձաքար	3 481
9	Գետահովիտ	2 032
10	Դիտավան	370
11	Ենոքավան	513
12	Լուսահովիտ	318
13	Լուսաձոր	626
14	Խաշթառակ	1 830
15	Ծաղկավան	514
16	Կիրանց	306
17	Սարիգյուղ	1 240
18	Սևքար	2 094
19	Վազաշեն	869
Դիլիջանի տարածաշրջան		
1	Աղավնավանք	238
2	Գեղատափ	-
3	Գոշ	1 101
4	Թեղուտ	1 522
5	Խաչարձան	349
6	Հաղարծին	3 527
7	Հովք	419
8	Ճերմակավան	-
Նոյեմբերյանի տարածաշրջան		
1	Արճիս	1 038
2	Բագրատաշեն	2 870
3	Բաղանիս	824

[1] Հայաստանի Հանրապետության քաղաքների բնակչության թվաքանակը ներկայացված է Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի հիմքով վարվող բնակչության ընթացիկ հաշվառմամբ:

[2] ՀՀ մարզերի գյուղերի այս տվյալների սկզբնաղբյուրը՝ համայնքների կողմից տարեկան կտրվածքով ներկայացվող «Գյուղական բնակչության սեռատարիքային կազմը» վիճակագրական հաշվետվություններն են: Այդ սկզբնաղբյուրներով ՀՀ 954 գյուղական բնակավայրերի մշտական բնակչության թվաքանակների հանրագումարը՝ամբողջությամբ և ըստ մարզերի, ունի որոշակի շեղում բնակչության ընթացիկ հաշվառման համանուն տվյալներից, որոնք խարսխված են Արդարադատության նախարարության Քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման և Ոստիկանության (ճշգրտված՝ տ/տ կենսապայմանների ամբողջացված հետազոտության արդյունքներով) վարչական ռեգիստրների տվյալների վրա: Ընդ որում, վերջինս վերագնահատված է ՏՏԿԱՀ արդյունքներով ստացված միգրացիայի տվյալներով (շեղումը՝ 01.01.2020թ.-ի դրությամբ ՀՀ մասշտաբով՝ կազմել է +10.8%): Շեղումը հիմնականում պայմանավորված է գյուղերի միջև տվյալ տեղեկատվության գրանցման, փոխանակման, համադրման և անվանական տվյալների մակարդակով ստուգաճշտման համակարգի բացակայությամբ:

	Անվանումը	Մշտական բնակչության թվաքանակը 2020թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, մարդ[2]
4	Բարեկամավան	172
5	Բերդավան	3 224
6	Դեբեդավան	538
7	Դեղձավան	302
8	Դովեղ	533
9	Ջորական	833
10	Լճկաձոր	398
11	Կոթի	1 965
12	Կողբ	4 580
13	Հաղթանակ	1 233
14	Ոսկեպար	756
15	Ոսկեվան	1 348
16	Պտղավան	789
17	Ջուջևան	482
Տավուշի տարածաշրջան		
1	Այգեձոր	1 718
2	Այգեպար	375
3	Արծվաբերդ	2 849
4	Իծաքար	271
5	Ծաղկավան	832
6	Մոսեսգեղ	1 520
7	Նավուր	1 007
8	Ներքին Կարմիր աղբյուր	811
9	Նորաշեն	1 467
10	Չինարի	844
11	Չինչին	408
12	Չորաթան	732
13	Պառավաքար	1 580
14	Վարագավան	544
15	Վերին Կարմիր աղբյուր	1 512
16	Տավուշ	1 476

ՏԱՎՈՒՇԻ ՄԱՐԶԻ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ 10 000 ԲՆԱԿԻՉ ՈՒՆԵՑՈՂ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՄԻ ՇԱՐՔ ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉՆԵՐ, 2019թ.

	Ընդամենը	*նրանցից՝*	
		կանայք [1]	տղամարդիկ[1]
Բնակչությունը, մարդ	10 000	5 267	4 733
Ծնվածներ, մարդ	108	50	58
Մահացածներ, մարդ	105	50	55
Ամուսնություններ	46	X	X
Ամուսնալուծություններ	8	X	X
Մեկ բնակչի ապահովվածությունն ընդհանուր բնակմակերեսով, քառ.մ	48.6	X	X
Կրթության ոլորտ, հաճախումը կրթօջախներ, մարդ՝			
նախադպրոցական	298	140	158
հանրակրթական	1 403	674	729
երաժշտական, արվեստի, գեղարվեստի դպրոց-ներ, մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոններ	185	123	62
նախնական մասնագիտական (արհեստագործական)	11	1	10
միջին մասնագիտական	62	25	37
բարձրագույն մասնագիտական	105	59	46
Առողջապահության ոլորտ՝			
հաճախել են պոլիկլինիկա տարվա ընթացքում (հաճախումների քանակը)	31 085	…	…
Մարզիկներ, մարդ	65	8	57
Զբաղվածներ, մարդ	3 281	1 358	1 923
նրանցից՝ գիտական հիմնարկներում	-	-	-
նրանցից՝ գիտության դոկտոր	-	-	-
գիտության թեկնածուներ	-	-	-
ուսուցիչներ	131	115	16
բժիշկներ	21	…	…
միջին բուժանձնակազմ	44	…	…
Գործազուրկներ, մարդ	1 299	592	707
Սոցիալական ապահովության ոլորտ			
ընդամենը կենսաթոշակառուներ, տարեվերջի դրությամբ, մարդ	1 691	1 034	657
աղքատության ընտանեկան նպաստ և միանվագ դրամական օգնություն ստացող ընտանիքներ	401	X	X
Հաճախումների քանակը տարվա ընթացքում			
գրադարան	15 764	…	…
թատրոն	-	-	-
համերգ	-	-	-
թանգարան	1 131	…	…
Իրավական ոլորտ			
հանցագործության դեպքերի քանակը, տարվա ընթացքում	69	X	X
այդ թվում՝ ոչ մեծ ծանրության	37	X	X
միջին ծանրության	25	X	X
ծանր	7	X	X
առանձնապես ծանր	1	X	X

[1] Ցուցանիշները հաշվարկային են: